

Заканадаўчае афармленне набыла і практыка афіцыйнай забароны паставак тавараў ваеннага прызначэння ў непрыяцельскія краіны. Адпаведны артыкул 41 «О невывоженье приправ военных до земли неприятельское» быў уведзены ў Раздзел III «О вольностях шляхецких и о размноженье Великого Князства Литовского» Статута ВКЛ 1566 г. Артыкул сведчыў: «Уставуем и вечными то часы мети хотим, постерегаячи того, абы зов сих земель панства нашего Великого Князства Литовского яко жидове татарове купцы и вси подданные наши, которого кольвек стану, явне и таемне всяких броней железа ручниц, нажов стрел и всякого иного наряду военного не выпускали и вывозили, послом не продавали, с чего бы неприятель силитись мог. А хто бы се того смел важыти над тое росказанье и уставу нашу, тот ничим иным одно горлом каран быти маеть, а товари и вся маетность его маеть быти до скарбу нашего взята, а того с пильностью на всех замкох украинских сторожове и вси врядники наши постерегати мають, а то се розумети будеть в покою и под не впокоем» [2, с. 497]. Звяртае на сябе ўвагу жорсткасць пакарання за парушэнне гэтай забароны – страта жыцця, а таксама тое, што гэта правіла дзейнічала не толькі ў ваенны, але і мірны час.

Такім чынам, заканадаўчыя крыніцы, бясспрэчна, маюць важнае значанне для вывучэння розных аспектаў знешняй палітыкі ВКЛ у канцы XIV – першай палове XVI ст., у тым ліку асноўных прынцыпаў і мэтаў ажыццяўлення і кіравання гэтай сферай. Апошняе было сведчаннем усведамлення іх важнасці для ўсёй сферы кіравання дзяржавы і ўзросшай прававой культуры тагачаснага грамадства.

1. Белоруссия в эпоху феодализма : сборник документов и материалов : [в 4 т.] / Академия наук БССР, Институт истории, Архивное управление МВД БССР. – Минск : Изд-во АН БССР, 1959. – Т. 1 : С древнейших времен до середины XVII века / [составители : З. Ю. Копыцкий, М. Ф. Залого]. – 515 [1] с. : табл.
2. Вялікае Княства Літоўскае : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 2010. – Т. 3 : Дадатак. А – Я / рэдкал. : Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. З. Э. Герасімовіч. – 696 с. : іл.
3. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах : у 4 т. – Менск : Выд. АН БССР, 1936. – Т. 1 : IX–XVII ст. / скл. : акад. В. К. Шчарбакоў, дац. К. І. Кернажыцкі і вуч. археограф Д. І. Даўгяла. – XVI, 678 с.
4. Мікалаева, Л. В. Арганізацыя знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст. : дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / Л. В. Мікалаева. – Мінск, 2003. – 108 с.
5. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. : текст, перевод, словарь-комментарий / под ред. акад. К. И. Яблонского. – Минск : Изд-во АН БССР, 1960. – 253 с.
6. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1932. – 633 s.
7. Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież Rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 / [wydał i przedmową opatrzył A. T. Działyński]. – Poznań : w Drukarni na Garbarach, 1841. – 542, IV s.

Субоцін А.А.

АПІСАННЕ КЛІМАТЫЧНЫХ З’ЯЎ XIV–XVI СТСТ. У ХРОНІЦЫ ЛІТОЎСКАЙ І ЖАМОЙЦКАЙ

Праблемы кліматычных катаклізмаў прыцягваюць сёння вялікую ўвагу як з боку навукоўцаў, так і з боку звычайных абыякаў. На сённяшні час стала відавочным, што мы жывём ва ўмовах глабальных кліматычных зменаў, якія маюць тэндэнцыю да павышэння сярэднегадавых тэмператур. Пытанні кліматычных зменаў не новыя, і на працягу стагоддзяў Зямля праходзіла вялікія перыяды пахаладання і пацяплення. Вывучэнне такіх перыядаў у працэсе станаўлення клімату дазваляе нам пэўным чынам зразумець сучасныя асаблівасці яго вагання. Асноўная ж задача для гісторыкаў пры аналізе кліматаў мінулага заключаецца ў максімальным уключэнні ў навуковы абарот даступнага комплексу дакументаў, дзе ідзе апісанне з’яў прыроды і даецца характарыстыка тых ці іншых пор года, а таксама апісваюцца падзеі жыцця грамадства, якія ўскосна ўказваюць на праяўленні прыроды. Так гісторыкі дапамагаюць прадстаўнікам натуральных навук наглядна прадставіць асобную эпоху ў развіцці прыроды, выявіць рытмы і флуктуацыі клімату папярэдніх гістарычных перыядаў.

Для вывучэння гісторыі клімату Беларусі ключавымі дакументамі з’яўляюцца летапісы і хронікі Вялікага княства Літоўскага. У гэтых апавядальных крыніцах у шэрагу з палітычнымі падзеямі часта апісваліся кліматычныя з’явы, якія найбольш уразілі тагачасных аўтараў і, як правіла, насілі ананімны і экстрэмальны характар. Сярод падобных крыніц асобна можна вылучыць Хроніку Літоўскую і Жамойцкую, што дае цікавыя звесткі пра клімат Беларусі і суседніх тэрыторый XIV–XVI стст.

Першым па храналогіі сярод запісаў, звязаных з кліматычнымі ўмовамі, у Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай можна назваць упамінанне пра голад у Польшчы, Літве і Русі ў 1320 г. Падчас гэтага голаду людзі былі даведзены да таго, што вырывалі і елі карэнні з зямлі, елі трупы памерлых, таксама прыбягалі да канібалізму, калі бацькі вымушаны былі есці сваіх дзяцей. Хроніка ўпамінае пра выпадкі нападаў і забойстваў людзей дзеля здавалення голаду. Голад меў зацяжны характар і працягваўся два гады [2, с. 35].

Дата голаду 1320 г. у Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай указана памылкова. Справа ў тым, што ў гэтым Хроніцы пад тым жа годам упамінаюцца і дзве каметы, якія з’явіліся на Каляды. Звесткі

пра дзве каметы і голад у Польшчы мы таксама знаходзім у кнізе Я. Длугаша «Аналы, або хронікі вялікіх каралёў Польшчы» і ў Хроніцы польскай М. Бельскага, дзе ўказваецца, што каметы былі бачны на небе ў 1314 г., а голад настаў у 1315 г. [5, р. 91; 6, с. 214]. Даследчык астраноміі ВКЛ Д. В. Скварчэўскі, аналізуючы з’яўленне камет у гэты час, на аснове архіва Радзівілаў адзначае, што голад «ра каміесе» зафіксаваны тут пад 1315 г. [3, с. 26]. Становіцца відавочным, што голад у Польшчы і ВКЛ цягнуўся два гады, у 1315–1317 гг.. Факт «вялікага еўрапейскага голаду 1315–1317 гг.» пацвяджаюць і сучасныя даследчыкі гісторыі клімату К. Пфістэр і Х. Ванэр. На аснове багатага дакументальнага матэрыялу і шырокага спектра дэндрахраналагічных дадзеных яны вызначылі, што прычынай голаду ў адзначаныя гады былі дрэнныя кліматычныя ўмовы, калі па ўсёй Еўропе ўстанавілася вільготнае і халоднае надвор’е, а летам, восенню і вясной ішлі бесперапынныя дажджы. Адпаведна гэта выклікала неўраджаі ключавых сельскагаспадарчых культур [8, р. 284].

Хроніка Літоўская і Жамойцкая апавядае пра халодную, з вялікімі маразамі зіму 1380 г. у Літве, Русі і Польшчы, адзначаючы, што «...была велми срогая зима, же быдло домовое и звери в лесах, также и птаство от зимна въздыхало, и дерево в садах овощное все посхло» [2, с. 62]. Дата ўпамінення пра халодную зіму таксама з’яўляецца недакладнай, бо адзначаны вышэй тэкст быў узяты з «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсёй Русі» М. Стрыйкоўскага, дзе ўказваецца іншая дата – 1364 г. [7, с. 30]. Халодная, з вялікімі маразамі і снегам зіма ў Польшчы ўпамінаецца пад 1363 г. ў Хроніцы М. Бельскага [6, с. 237]. Па ўсёй верагоднасці, у адзначаных крыніцах, у тым ліку і ў Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай, гаворка магла ісці пра зіму 1363/1364 гг. Адметна, што па шматлікіх дакументальных сведчаннях менавіта на гэтую зіму ў Заходняй Еўропе прыходзіцца вельмі халоднае надвор’е і наступленне альпійскіх леднікоў, калі маразы працягваліся да канца сакавіка [8, р. 173].

У Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай кароткія звесткі пра тагачасны клімат мы можам знайсці сярод апісанняў палітычных падзей. Так, ранняя вясна і пацяпленне ў 1386 г. (у тэксце Хронікі памылкова ўказваецца 1397 г.) садзейнічала таму, што князь смаленскі Святаслаў распачаў свой паход на Літву, каб адваяваць Мсціслаўль [2, с. 66].

Вельмі цёплай Хроніка называе ў Літве і Жамойці зіму 1424 г., калі ў студзені і лютым устанавілася такое нехарактэрнае для гэтай пары года надвор’е, што пачалі цвесці фіялкі і сады, а таксама ўзвышлі збожжавыя культуры [2, с. 79]. Тут зноў такі мы сутыкаемся з памылкамі і недакладнасцямі ў даце. Калі разгледзім Хроніку М. Стрыйкоўскага, то абсалютна тая ж інфармацыя пра вельмі цёплую зіму ўпамінаецца пад 1413 г. [7, с. 147]. У Хроніцы М. Бельскага пад 1412 г. апавядаецца пра прыбыванне Ягайлы ў Літве, калі зіма была такая цёплая, што ў лютым з’явіўся першыя ўсходы агародніны. Пры гэтым далей па тэксце апісваюцца падзеі Гарадзельскай уніі, што была, як вядома, падпісана ў кастрычніку 1413 г. [6, с. 313]. Цёплую зіму ў Літве Я. Длугаш упамінае пад 1412 г. [4, р. 213]. Хутчэй за ўсё, ва ўсіх пералічаных намі крыніцах апісваецца цёплая зіма 1412/1413 гг., звесткі пра якую трапілі пазней і ў Хроніку Літоўскую і Жамойцкую.

Яшчэ адной цёплай зімой XV ст. Хроніка Літоўская і Жамойцкая называе зіму 1493 г. і апісвае яе так: «Зима през все дни styczня и лютого так теплая была, иж сады квитнули, травы были великие, ролли и сеножати зеленелися...». Далей адзначаецца, што 15 сакавіка надвор’е рэзка змянілася і ўдарылі моцныя маразы, якія знішчылі ўсе зялёныя ўсходы. Кліматычныя ўмовы студзеня – лютага 1493 г. храніст таксама звязвае з разгортваннем чарговага паходу Івана III падчас першай руска-літоўскай вайны, сцвярджаючы, што цёплае надвор’е дала падставу для актывізацыі баявых дзеянняў і заняццю маскоўскімі войскамі ўсходніх зямель ВКЛ да сакавіка таго ж года [2, с. 95].

У Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай, як і ў астатніх тагачасных нарматыўных крыніцах, тэма голаду была адным з ключавых сюжэтаў і знайшла сваё адлюстраванне пры апісанне падзей XV і XVI стст. Так, на старонках Хронікі мы знаходзім упамінанне пра вялікі голад 1448 г. у Літве, калі колькасць памерлых была такая, што не было каму іх хаваць. Падчас голаду павысіліся кошты на жыта, чвэрць якога стала каштаваць дзесяць коп літоўскіх. Голад садзейнічаў павелічэнню колькасці рабаванняў. Беднякі нападлі на двары заможных людзей, забіралі хлеб, сыр, масла, проса і іншыя прадукты, не беручы чаго іншага [2, с. 84]. Як і голад, што апісваўся намі вышэй, голад 1448 г. быў звязаны з дрэннымі кліматычнымі ўмовамі. На працягу сярэдзіны 30-х – 40-х гг. XV ст. на рускіх землях, згодна з іншымі летапіснымі зводамі, устанавілася халоднае і няўстойлівае надвор’е ў тыя месяцы, калі праводзіліся сельскагаспадарчыя працы. Так, напрыклад, паводле Цвярскага летапісу ў 1448 г. 1 верасня выпаў першы снег [1, с. 97].

Неспрыяльныя кліматычныя ўмовы таксама выклікалі голады ў 1544 і 1571 гг.. Так, за датай 1544 г. у тэксце Хронікі Літоўскай і Жамойцкай чытаем: «Потым тяжкий был в Литве голод, за решето жита рубль грошей плачено» [2, с. 109]. Аналагічную сітуацыю можна было назіраць у той жа год у Ноўгарадзе, дзе голад і павышэнне коштаў на хлеб былі выкліканы вялікай паводкай, якая заліла ўсе ворныя землі, а таксама ў іншых частках Русі, калі халодная і дажджлівая восень прынесла людзям шмат страт [1, с. 187]. Адметным для ВКЛ аказаўся голад 1571 г., аўтар Хронікі называе яго «вялікім» і зноў такі

распавядае пра выпадкі, калі людзі былі вымушаны есці сабак і выкопваць трупы з зямлі, каб наталіць голад [2, с. 114]. Апроч цяжкага эканамічнага становішча ВКЛ падчас Лівонскай вайны голад быў абумоўлены і кліматычнымі катаклізмамі ва Усходняй Еўропе, якія адзначаліся пад 1571 г. у іншых летапісах, дзе ішла гаворка пра голад, неўраджаі і гібель збожжавых культур [1, с. 194].

Складальнік Хронікі Літоўскай і Жамойцкай пры апісанні падзей Лівонскай вайны не абмінуў указаць некаторыя кліматычныя фактары, якія аказалі ўплыў на ход ваенных дзеянняў. Так, апісваючы штурм Полацка Стэфанам Баторыем 1579 г., храніст адзначае, што зацяжныя дажджы жніўня сталі вялікай перашкодай для таго, каб узяць горад, аднак, ясны сонечны дзень 29 жніўня дазволіў войскам Рэчы Паспалітай і венгерскім атрадам падыйсці да сцен замка і падпаліць яго, што ў выніку прывяло да ўзяцця горада [2, с. 118].

Адваротным чынам з-за кліматычных умоў сітуацыя склалася пры далейшых падзеях Лівонскай вайны, калі баявыя дзеянні ішлі ўжо на тэрыторыі Расіі. Хроніка апісвае аблогу Пскова ў 1582 г. і звяртае пры гэтым увагу на халодную зіму як фактар канчатковага адступлення войск Рэчы Паспалітай і наёмнікаў ад сцен горада ў лютым гэтага года: «Прето войску от Пскова казал гетман отступит, бо была зима срогая на наших, же аж инших уха и носы отмерзали и отпадали носы от великого зимна, гды ж там тяжелое зимно бывает ниже у нас, до того зима тяжкая трафилася» [2, с. 124]. Каштоўным для нашага даследавання ў дадзеным выпадку з'яўляецца не аналіз палітычнай сітуацыі, калі лёс ваеннай кампаніі ўжо быў прадвырашаны, а сам факт апісання надвор'я, які ў цэлым пацвярджае тэндэнцыю ў звалюцыі клімату ў канцы XVI ст., звязаную з чарговай фазай яго пахаладання ў межах вылучанага даследчыкамі Малога ледавіковага перыяду.

Такім чынам, пры апісанні кліматычных з'яў Хроніка Літоўская і Жамойцкая акцэнтуюе ўвагу на фіксаванні анамальна халодных і анамальна цёплых зім, дзе даты XIV – пачатку XV стст. указаны са спазненнем на некалькі гадоў, пра што сведчаць упамінанні тых жа кліматычных з'яў у польскіх хроніках. У адрозненні ад іншых беларуска-літоўскіх нарматыўных крыніц Хроніка Літоўская і Жамойцкая вылучыла кліматычныя фактары, якія паўплывалі на ход баявых дзеянняў, якія вяло ВКЛ у ваенных канфліктах з Маскоўскім княствам у канцы XIV ст., падчас першай руска-літоўскай вайны і Лівонскай вайны. Ускосныя дадзеныя пра клімат XIV–XVI стст. мы можам знайсці ў Хроніцы пры апісанні фактаў голаду, бо кожны з іх абумоўліваўся неспрыяльнымі прыроднымі з'явамі. Гэта пацвярджаецца дадзенымі іншых летапісаў і вынікамі даследаванняў навукоўцаў пра кліматычныя катаклізмы і неўраджаі на тэрыторыі Еўропы ў 1310-я, сярэдзіне 1430-х – 1440-я гг., 1544 і 1571 гг. У цэлым апісанні кліматычных з'яў, змешчаныя ў Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай, па сукупнасці з іншымі пісьмовымі крыніцамі і дадзенымі натуральных навук дазваляюць рэканструяваць клімат Беларусі перыяду Сярэднявечча і Новага часу.

1. Борисенков, Е. П. Экстремальные природные явления в русских летописях XI–XVII вв. / Е. П. Борисенков, В. М. Пасецкий. – Л. : Гидрометеоздат, 1983. – 240 с.
2. Полное собрание русских летописей / Институт истории СССР. – М. : Наука, 1975. – Т. 32 : Хроника Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. – 233 с.
3. Скварчэўскі, Д. Апісанне астранамічных з'яў у летапісах і хроніках Вялікага Княства Літоўскага XV–XVI стст. / Д. Скварчэўскі // Бел. гіст. часопіс. – 2014. – №7. – С. 22–30.
4. Długosi, I. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber decimus et liber undecimus. 1406–1412 / I. Długosi. – Varsavie : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – 352 p.
5. Długosi, I. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber nonus / I. Długosi. – Varsavie : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. – 509 p.
6. Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Ioach. Bielskiego, syná iego, wydána. – Kraków : w drukárni Já kubá Sibeneycherá, 1597. – 804 s.
7. Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi Macieja Stryjkowskiego : w II t. – Warszawa : Nak. G. L. Glúsksvurga, 1846. – Т. II. – 572 s.
8. Pfister, C. Climate and society in Europe – the last thousand years / C. Pfister, H. Wanner. – Bern : Hauptverlag, 2021. – 396 p.

Довматович К.Д.

ПОЛОЦКИЙ ПАРТИКУЛЯРНЫЙ СЕЙМ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ (НА ОСНОВАНИИ ДЕКРЕТА 1486 ГОДА)

Автор считает, что партикулярный сейм в Великом Княжестве Литовском (ВКЛ) – это парламентским институт отдельной территориальной единицы. В рамках его работы были задействованы свободные местные жители в решении каких-либо дел данной территории. Важно отметить, что термин «партикулярный сейм» синонимичен по сути терминологии российскоимперской историографии, в которой сейм отдельной области Великого Княжества назывался «областным сеймом» [6–10]. При этом данная тематика так или иначе затрагивается и в современной историографии [3–4; 15]. По нашему мнению, партикулярная (обособленная) сущность наиболее удачно характеризует подобный парламентских институт в феодальную эпоху. Термин «партикулярный сейм» раскрывает специфическую сущность феодализма, начиная от обособленности географической, заканчивая обособленностью сословной и социально-политической.